ख्यातः क्षारगुड़ो ह्येष रोगयुक्ते प्रयोजयेत्" ।

क्षारतैल न० चक्र० उक्ते कर्णशूलनिवारके १पक्वतैलभेदे यथा "बालमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु सनागरम् । शतपुष्पवचामुष्कं दारुशिग्रुरसाञ्जनम् । सौवर्च्चलं यवक्षारः सर्जिकोद्भिदसैन्धवम् । भूर्जग्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम् । मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या रस एव च । तैलमेभिर्विपक्तव्यं कर्णशूलहरं परम् । बाधिर्य्यं कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारुणः । पूरणादस्य तैलस्य क्रिमयः कर्णसंश्रिताः । क्षिप्रं विनाशं गच्छन्ति कृष्णात्रेयस्य शासनात् । क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् । मधुप्रधानं शुक्तन्तु मधुशुक्तं तथोषरम् । जम्बीरस्य फलरसं पिप्पलीमूलसंयुतम् । मधुभाण्डे विनिक्षिप्य धान्यराशौ निधापयेत् । मासेन तज्जातरसं मधुशुक्तमुदाहृतम्" । गारुडे १९८०अ० इत्यमेव । तत्रोक्ते निर्लोमतादिसाधने २तैलभेदे च यथा

"शुक्तिशम्बूकशङ्खानां दीर्घवृन्तात् समुष्ककात् । दग्ध्वा क्षारं समादाय खरमूत्रेण गालयेत् । क्षाराष्टभागं विपचेत् तैलञ्च सार्षपं बुधः । इदमन्तःपुरे देयं तैलमात्रेषु पूजितम् । विन्दूरेकः पतेद्यत्र तत्र रोमापुनर्भवः । मदनादिव्रणे देयमश्विभ्याञ्च विनिर्म्मितम् । अर्शसां कुष्ठरोगाणां पामादद्रुविचर्च्चिकाम् । क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं सर्वक्लेदहरं परम् ।"

क्षारत्रय न० ६त० "सार्ज्जिकश्च यवक्षारः टङ्कणक्षारएव च क्षारत्रयञ्च त्रिक्षारम् क्षारत्रितयमेव च" राजनि० । उक्ते क्षारद्रव्यत्रये [राजनि०

क्षारदला स्त्री क्षारोदलेऽस्याः । चिल्लीशाके क्षुद्रवास्तूके

क्षारदशक न० ६त० । "शिग्रुमूलकपलाशचूक्रिका चित्रकार्द्रक सनिम्बसम्भवैः । इक्षुशैखरिकमोचिकोद्भवैः क्षारपूर्वदशकं प्रकीर्त्तितम्" राजनि० उक्ते दशविधक्षारद्रव्ये

क्षारदेश पु० क्षारप्रधानोदेशः शा० त० । क्षारप्रधाने देशे "जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः । किमाश्चर्य्यं क्षारदेशे प्राणदा यमदूतिका" उद्भटः

क्षारद्रु पु० क्षारप्रधानोद्रुः । घण्टापारुलिवृक्षे रत्नमा०

क्षारनदी स्त्री क्षारप्रधाना नदी । नरकविशेषस्थे नदीभेदे

क्षारपत्र पु० क्षारः पत्रेऽस्य । वास्तूकशाके राजनि० वा कप् । तत्रार्थे हेमच०

क्षारपाक पु० सुश्रुतोक्ते क्षारद्रव्यस्य पाकभेदे तत्र क्षारभेदस्य गुणप्रयोगादिकमुक्त्वा तत्पाकविधिरुक्तो यथा

"अथातः क्षारपाकविधिमध्याय व्याख्यास्यामः । शस्त्रानुशस्त्रेभ्यः क्षारः प्रधानतमश्छेद्यभेद्यलेखकरणात्त्रिदोषघ्नत्वाद्विशेषक्रियावचारणाच्च । तत्र क्षरणात् क्षणनाद्वा क्षारः । नानौषधिसमवायात्त्रिदोषघ्नः शुक्लत्वात्सौम्यस्तस्य सौम्यस्यापि सतो दहनपचनदारणादिशक्तिरविरुद्धा स खल्वाग्नेयौषधिगणभूयिष्ठत्वात् कटुक उष्णस्तीक्ष्णः पाचनो विलयनः शोधनो रोपणः शोषणः स्तम्भनो लेखनः कृम्यामयकफकुष्ठविषमेदसामुपहन्ता पुंस्त्वस्य चातिसेवितः । स द्विविधः प्रतिसारणीयः पानीयश्च । तत्र प्रतिसारणीयः कुष्ठकिटिभदद्रुकिलासमण्डलभगन्दरार्बुददुष्टव्रणनाडीचर्म्मकीलतिलकालकव्यङ्गमशकबाह्यविद्रधिकृमिविषार्शःसूपदिश्यते सप्तसु च मुखरोगेषूपजिह्वाधिजिह्वोपकुशदन्तवैदर्भेषु तिसृषु च रोहिणीष्वेतेषु चैवानुशस्त्रप्रणिधानमुक्तम् । पानीयस्तु गरगुल्मोदराग्निशूलाजीर्णारोचकानाहशर्कराश्मर्य्याभ्यन्तरविद्रधिकृमिविषार्शःसूपयुज्यते । अहितस्तु रक्तपित्तज्वरितपित्तप्रकृतिबालवृद्धदुर्बलभ्रममदमूर्च्छातिमिरपरीतेभ्योऽन्येभ्यश्चैवंविधेभ्यः । तच्चेतरक्षारवद्दध्वा परिस्रावयेत्तस्य विस्तारोऽन्यत्र । स च त्रिविधो मृदुर्मध्यस्तीक्ष्णश्च । तं चिकीर्षुः शरदि गिरिसानुजं शुचिरुपोष्य प्रशस्तेऽहनि प्रशस्तदेशजातमनुपहतं मध्यमवयसं महान्तमसितमुष्ककमधिवास्यापरेद्युः पाटयित्वाभिमन्त्र्यानेन मन्त्रेण । अग्निवीर्य्य ! महावीर्य्य ! मा ते वीर्य्यं प्रणश्यतु । इहैव तिष्ठ कल्याण ! मम कार्य्यं करिष्यसि । मम कार्य्ये कृते पश्चात् स्वर्गलोकं गमिष्यसि । श्वेतपुष्परक्तपुष्पसहस्रं जुहुयात् । खण्डशः प्रकल्प्याथ निर्व्वाते देशे निचितं कृत्वा शुधाशर्कराश्च प्रक्षिप्य तिलनालैरादीपयेदथोपशान्तेऽग्नौ तद्भस्म पृथग्गृह्णीयाद्भस्मशर्कराश्च । अथानेनैव विधानेन कुटजपलाशाश्वकर्णपारिभद्रकविभीतकारग्वधबिल्वकार्क्कस्नुह्यपामार्गपाटलानक्तमालवृषकदलीचित्रकपूतीकेन्द्रवृक्षास्फोताश्वमारकसप्तच्छदाग्निमन्थान् गुञ्जाश्चतस्रश्च कोशातकीः समूलफलपत्रशाखा दहेत् । ततः क्षारद्रोणमुदकद्रोणैः षड्भिरालोड्य मूत्रैर्वा यथोक्तैरेकविंशतिवारान् विस्राव्य महति कटाहे शनैर्दर्व्या विघट्टयन् विपचेत् । स यदा भवत्यच्छो रक्तस्तीक्ष्णः पिच्छिलश्च तमादाय महति वस्त्रे परिस्राव्येतरं विसृज्य च पुनरग्नावधिश्रयेत् । तत एव च क्षारोदकात् कुडवमध्यर्द्धं वाऽपनयेत् । ततः कटशर्कराभस्मशर्कराक्षीरपाकशङ्खनाभीरग्निवर्णाः कृत्वाऽऽयसे